

Kupiti mačka v žaklju (v vreči)

'kupiti, dobiti kaj, ne da bi stvar prej poznal, videl'*

V naslovu navedeni frazeologem sem za začetek izbral izmed številnih, ki se nanašajo na to priljubljeno domačo žival.¹ Kot je razvidno iz naslova, obstajata dve glavni različici: *kupiti mačka v žaklju in kupiti mačka v vreči*. Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ V, 971, 516) ima različica *kupiti*, *vzeti mačka v žaklju* oznako *ekspresivno*, različica *kupiti mačka v vreči* pa oznako *knjižno*. Obe navaja že F. S. Metelko v svoji slovnici (Lehrgebäude der slowenischen Sprache, Laibach 1825, 274): *Mačka vž žaklŭ (vž vrečŭ) kupitŭ* 'Eine Sache ungesehen kaufen'. Nekateri slovaropisci, npr. M. Pleteršnik, M. Cigale in J. Pavlica,² so skušali dajati prednost sestavini *vreča*³ pred nemško izposojenکو *žakelj*.⁴ Slednja je močno

* Članek *Kupiti mačka v žaklju (v vreči)* je nastal ob raziskavah frazeologemov pri pisanju knjige z delovnim naslovom *Živali v prispodobah*. Knjiga izhaja iz 90 nedeljskih jutranjih oddaj s skupnim naslovom *Razmišljanja o besedah*, ki sem jih imel na ljubljanskem radiju v letih 1986 in 1987. Leta 1989 sem uredništvu Mohorjeve družbe oddal rokopis, v katerem je bilo z metaforičnega, frazeološkega in simboličnega aspekta obdelanih 36 živali. Po ugodnih ocenah ocenjevalcev v letu 1990 je med čakanjem na objavo do danes število živali naraslo na več kot 50. V tem času sem precej spremenil in razširil tudi prvotno dokaj poljudno zasnovo. Obravnavo slovenskega gradiva sem vpel v splošneoevropski okvir, kar mi je omogočilo, da sem začel odkrivati ozadje, izvir in medsebojno prepletanje prenesenih, frazeoloških in simboličnih pomenov, ki se povezujejo s posameznimi živalmi. Vse to je razvidno tudi iz mojih dosedanjih objav iz živalske tematike: *Riba — preneseni frazeološki in simbolični pomen*, Ribič 45, 1986, št. 10, 300-301; *Volk — preneseni, frazeološki in simbolični pomen*, Mohorjev koledar 1988, 108-111; *Štorklja — ali res prinaša otroke ali samo štorkljá?* Glasnik slovenskega etnološkega društva 1990, 30/1-4, 74-79; *Golob, golobica — preneseni, frazeološki in simbolični pomeni*, Koledar družbe sv. Mohorja v Celovcu 1990, 47-49; *Iti rakom žvižgat*, Mohorjev koledar 1991, 103-104; *Biti pijan, imeti opico, imeti mačka, piti kot krava, žaba itd.* Mohorjev koledar 1992, 107-110; *Živali v prispodobah — slon*. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1992, 65-68; *Pes in mačka*. Družinska pratika 1993, 132-133; *Zmaj — Ti si pravi zmaj*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 1993, 33/1, 52-61; *Kukavica — ptica, ki kliče svoje ime*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 1993, 33/2, 18-27; *O petelinu*, Družinska pratika 1994, 159-162; (Časnikarska, novinarska) *raca 'izmišljena novica v časopisu'*, Mohorjev koledar 1995 (v tisku). Za dopolnitev po novem konceptu mi je ostalo še okrog 15 zgodb prvega rokopisa, v nekaj uvodnih poglavjih pa bom problemsko obdelal zanimivejše frazeologeme ali njihove skupine. Moje raziskovanje frazeologije in leksike pa ni omejeno samo na živali. Precej sem ukvarjal tudi z izimensko leksiko in frazeologijo (Glej *Leksikon imen*, članek *Srečati, poljubiti Matildo ali matildo?* Glasnik Slovenskega etnološkega društva 1993, 33/4, 95-97, itd.), s frazeologijo človeških medsebojnih razmerij (Glej članke *Dati košarico, dobiti košarico*, Mohorjev koledar 1990, 80-83; *Živeti na koruzi 'živeti skupno življenje moškega in ženske brez zakonske zveze'*, Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1991, 61-64; (o)pehariti '(o)goljufati, (pre)varati (s pomočjo peharja)' in sinonimi, Jezikoslovni zapiski 1, 1991, 99-111!) itd. Tokratni prispevek bi bil lahko začetek vrste prispevkov o izviru posameznih slovenskih frazeologemov in zanimivejših frazeoloških temah. To pa bo razen od mene odvisno zlasti od uredništva, prostora v reviji ter zanimanja bralk in bralcev.

¹ Vsaj približnega, kaj šele natančnega števila frazeologemov, ki se nanašajo na mačko v slovenščini, za zdaj še nimam, da pa je to zelo veliko, kaže ustrezni podatek za nemški jezik, v katerem naj bi bilo več kot 1000 takih frazeologemov (Glej L. Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* 1, 491!).

² Glej M. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I, 839: *Katze ... die Katze im Sacke kaufen, kupiti mačko v vreči (žaklju)*, II, 1309: *Sack ... die Katze im Sacke kaufen, kupiti mačko v žaklju (vreči)*; M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* I, 540: *máčka ... mačko v vreči (žaklju) kupiti*, die Katze im Sacke kaufen, Cig., II, 952: *žákely ... mačko v žaklju kupiti* = etwas ungesehen kaufen oder übernehmen; J. Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, 206: *kupiti — Kupil sem mačka v vreči* (fig.), 226: *Maček, mačka, mačji — Kupil sem mačka v vreči* (gl. kupiti).

³ *Vreča* je splošnoсловanska beseda. Najdemo jo v vseh slovanskih jezikih, razen v poljščini, kjer obstaja sorodna beseda *wór, worek*. Slovensko *vreča* je po Pleteršniku (II, 794) novoknjižna beseda, ki jo ima že Pohlín (*urejza*), Cigale (II, 1309) pa iztočnico *Sack* prevaja po Gutschmannu in srbščini z izrazom *vreča*, navaja staroslovansko *vrétište*, sicer pa je zanj običajno *žakelj*. Pleteršnik, prav tam, navaja tudi obliko *vréče*, ki jo najdemo že pri Dalmatinu in Megiserju (prim. Thesaurus Polyglottus, 1603) idr. Izvir izraza *vreča* razlagajo iz praslovanskega *vert-ja 'vreča, skana iz kozje dlake', kar je sorodno

zastopana tudi v drugih slovenskih frazeologemih, zato se je obdržala tudi v tem, ki je najbolj znan. To se potrjuje v slovarju J. Glonarja⁵ pri iztočnicah *kupiti* (*ne kupuj mačka v vreči, platna, žene ne pri sveči*), *maček* (*mačka v žaklju kupiti: kupiti nekaj neznanega, ogoljufati se*) in *žakelj* (*kupiti mačka v žaklju: kaj na slepo kupiti in se pri tem ogoljufati*), v SP 1962 pri iztočnicah *maček* (*kupiti mačka v vreči*) in *žakelj* (*kupiti mačka v žaklju*) ter v SSKJ, kjer sta različici glede na gradivo, v katerem prevladujejo primeri s sestavino *žakelj*, ustrezno stilno označeni. Glede sestave obravnavanega frazeologema je treba še dodati, da najdemo v nekaterih redkih sodobnih zgledih, izrecno pa v Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju,⁶ namesto sestavine *maček* sestavino *mačka*. Slednjo ima tudi Breznikov pripis v njegovem izvodu Pleteršnikovega slovarja (I, 540): *Ta shena nej hotela mazhko v' shakli kupit*, Jan. Svetokr. IV, 284.

Obravnavo frazeologema *kupiti mačka v žaklju* (v *vreči*) nadaljujem in utemeljujem s ponazarjalnimi zgledi iz bogatega gradiva za SSKJ:

*Tako nastane ob ogledovanju embalaže v kupcu nekaj zaznavni in čustveni prenos (transfer) na blago. Če je zunanost prikupna, bo kupil blago, sicer ne. Tu se lahko zgodi, da je embalaža in slika blaga na njej dejansko lepša kot blago samo; da so slike hruške in breskve na ovoju steklenice ali doze lepše, kot pa so v resnici. Tu je psihološko ozadje ljudskega pregovora, da človek »kupi mačka v žaklju« (A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije II*, 1971, 694). — *Kdor bo kupoval želvo, naj jo pred nakupom »podvrže majhni inšpekciji«, da ne bo kupil mačka v žaklju* (*Moj mali svet II*, 1970, št. 6, 261). — *Najprej morate voz preizkusiti. Vi ne kupujete mačka v žaklju in jaz ga ne prodajam* (A. Ingolič, *Črni labirint*, 1960, 94). — *Ne maram pa tudi ne očitka, da prodajam mačka v žaklju* (F. Milčinski, *Gospod Fridolin Žolna in njegova družina*, 1923, 44). — *In lahko bi dopisal, kar manjka na oglasni deski. Ne maram mačka v žaklju, razumeš* (M. Marinc, *Strah ima velike oči*, 1967, 16)?! — *V končni fazi odločajo le oni in ni dobro, če odločajo o mačku v žaklju* (F. Žigon, *Perspektive* 1963/64, 89). — *Tista ženska je bila debela, kar je vsekar velik greh. Maček v žaklju, to je bila. Dobil sem jo na oglas, to naj bi bila nekakšna šala* (B. Vuk, *Tribuna*, 1970, št. 5, 8-9). — *Bog ne more biti nekakšen maček v žaklju, dostopen samo za kakšno več ali manj čudaško filatelistovsko stikljivost* (A. Rebula, *Smer Nova Zemlja*, 1972, 20). — *Ampak še tak lisjak kupi ženo kot mačka v žaklju* (F. Nietzsche — J. Moder, *Tako je dejal Zaratustra*, 1974, 75). — *»To bi bil lep zakon!« — Gospa Elvira se nenadoma zasmeje, vsa razigrana in živahna: — »Zakon je kakor mačka v žaklju, ali ne* (A. Kraigher, *Mlada ljubezen*, 1923, 255)?«*

Navedeni zgledi so dovolj nazorni sami po sebi, zato ne potrebujejo posebnega komentarja. Pomensko jedro vseh teh frazeologemov je *maček v žaklju* v pomenu 'stvar, ki je ne poznamo, ki je še nismo videli'. V gornjih zgledih nastopa tudi kot primera, zanimive pa so še različice *prodajati mačka v žaklju*, *odločati o mačku v žaklju*, *biti maček v žaklju* in *ne marati mačka v žaklju*.

Slovenski frazeologem *kupiti mačka v žaklju* ima ustreznike v večini evropskih jezikov, npr.: v hrvaščini — *kupiti mačka u vreči*; v srbsčini — *kupiti mačka u džaku*; v nemščini — *die Katze im Sack kaufen*; v francoščini — *acheter (vendre) le chat en poche*; v italijanščini — *comprare la gatta in sacco*; v ruščini — *kupit' (pokupat') kota v meške*; v poljščini — *kupować, targować kota w*

z litovskim *virtinė 'sveženj' in veriū, vėrti 'odpreti, pripreti'*, dalje s prevojem v grškem *aorté 'vreča, cev'*, brez podaljšave s t pa prek indoevropskega **uor* (prim. hrvaško *otvor*) s poljskim *wór*, manjšalno *worek 'torba'* (Glej P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, 622!).

⁴ Slovensko *žakelj* razlagajo kot izposojenko iz bavarskega *Sackl*, ki je manjšalnica nemškega *Sack 'vreča'* (Glej H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, 224!). Nemško *Sack* pa razlagajo kot izposojenko v okviru rimsko-germanske trgovine iz latinskega *saccus 'vreča'*. Latinsko *saccus* je izposojeno iz grškega *sákks 'grobo suknjo iz kozje dlake; iz takega materiala narejena vreča; plašč iz grobega blaga; žalna, spokorniška obleka'*. Beseda je semitskega izvora (prim. hebrejsko *šak 'blago iz dlake; vreča'*; glej *Das Herkunftswörterbuch*, Duden 7, 606-607!).

⁵ Slovar slovenskega jezika, 187, 200, 485.

⁶ Sestavina *mačka* ustreza nemškemu *Katze*, kar ob navzočnosti izraza *žakelj* omogoča domnevo, da je frazeologem *kupiti mačka v žaklju* izposojen iz nemščine ali posredovan prek nje. Z uvedbo sestavin *maček in vreča* so morda želeli izničiti tako domnevo.

worku; v kašubščini — *kupić kota v mēhu*; v slovaščini — *kúpit' (kupovat') mačku vo vreči (v mechu)*; v češčini — *kupovat zajíce v pytlí*; v angleščini — *to buy a pig in a poke*; v španščini — *comprar (dar, vender) gato por liebre*. V naštetih frazeologemih se namesto sestavine maček oziroma mačka pojavi v češčini *zajec*, v angleščini *prašič*, v španščini pa poleg *mačka* tudi *zajec*. Prav te zamenjave, zlasti pa španski frazeologem *comprar (dar, vender) gato por liebre* (dobesedno: kupiti, dati, prodati mačka za zajca), nam nakazujejo pot k izviru frazeologema *kupiti mačka v žaklju*.

Ta frazeologem je glede na zastopanost v večini evropskih jezikov lahko pojmovan kot vseevropski oziroma splošneevropski in je izpričan že v 13. stoletju.⁷ Sestavina *žakelj* v slovenskem frazeologemu bi lahko kazala na to, da smo ga dobili z nemškim posredovanjem. V ustreznem frazeologemu je v hrvaščini sestavina *vreča*, medtem ko imajo Srbi *džak*, kar je iz nemškega *Sack* prek madžarskega *zsák*. V češčini je v obravnavanem frazeologemu izraz *pytel* 'vreča', ki izhaja iz srednjevisokonemškega *biutel*, kar je danes v nemščini *Beutel* 'mošnja; vreča'.⁸ Ruski frazeologi razlagajo frazeologem *kupit' kota v meške* iz francoskega *acheter (vendre) chat en poche*.⁹ Nemški raziskovalci pa frazeologem *die Katze im Sack kaufen* razlagajo iz prvotnega *etwas im Sack kaufen*, mačka pa naj bi prišla zraven zato, ker naj bi jo nekdanj na sejnih kot brezvredno podtaknili nepazljivemu kupcu namesto zajca, kunca ali pujska.¹⁰ Tako razlago potrjuje zlasti že omenjeni španski frazeologem *comprar, dar (vender) gato por liebre*, pa tudi sestavini *zajec* in *prašič* v češkem in angleškem frazeologemu. Obstajajo še druge razlage,¹¹ ki kažejo na omenjeno goljufivo zamenjavo ali pa izhajajo iz bogate, a marsikje negativne mačje simbolike.¹² Da je bil *maček*

⁷ Glej W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, 530!

⁸ Glej V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 1971, 503!

⁹ Glej N. M. Šanskij, V. I. Zimin, A. V. Filippov, *Opyt etymologičeskogo slovarja ruskoj frazeologii*, 1987, 72!

¹⁰ Glej Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten, Duden 11, 376! V sodobnem nemškem pogovornem jeziku se frazeologem pogosto uporablja v zvezi s t. i. »poskusnimi nočmi« in z upravičevanjem predzakonskih spolnih razmerij: »Man kauft doch keine Katze im Sack« (Glej L. Röhrich, navedeno delo I, 491!).

¹¹ Po H. Schraderju (*Der Bilderschmuck der deutschen Sprache*, 181) se izraz *maček v žaklju* povezuje s skrivnostno zgodbo o čarobnem tolarju. Prilučil bi si ga lahko, kdor bi v novoletni noči z mačko v vreči prišel k cerkvenim vratom in opolnoči poklical hudiča. Ta se prikaže in vpraša, kaj je v vreči, in dobi odgovor: »Tronogi zajec.« Hudič ga kupi za en tolar in ugotovi prevaro šele ob jutranjem svitu, ko nima več nobene moči nad prodajalcem.

Tudi v tej zgodbi gre za zamenjavo zajca z mačko, torej za goljufijo pri kupčiji. Brez dvoma je bila mačka predmet trgovine na sejmih, saj je bila v času domnevnega nastanka frazeologema *kupiti mačka v žaklju* v 13. stoletju vsaj severno od Alp še redkost. Domneva nemških raziskovalcev, da je bila kot trgovsko blago takrat manj vredna kot npr. zajec, se mi ne zdi preveč trdna. Pri iskanju izvira frazeologema *kupiti mačka v žaklju* pa je morda treba upoštevati le dejstvo, da je bila vreča najbolj zanesljiva za prenašanje mačk, zajcev in pujskov po sejmih, dobički, izgube in goljufije pa spremljajo vsako trgovanje.

Mačka je bila udomačena v Nubiji okrog leta 4000, v Egiptu pa okrog leta 2000 p. n. št. Tam so mačko zelo čistili. Tako se egiptovski boginjo veselja in zabave, dobrotnico in človekovo zaščitnico Bastet upodabljali kot mačko ali žensko z mačjo glavo. Ohranilo se je veliko egipčanskih pokopališč z mumijami mačk. V stari Grčiji so bile mačke redkost, saj jih Egipčani niso prodajali. V helenistični dobi so jih upodabljali kot male tigre, v Pompejih pa še niso našli mačjih kosti. V večjem številu so se mačke pojavile šele v času rimskega cesarstva in so jih zaradi njihovega značaja bolj cenili kot pse. Polagoma se je mačka razširila drugod po Evropi, kjer je pri uničevanju miši in podgan nadomestila udomačene kače in podlasice.

¹² Pri nas velja po ljudskem verovanju za slabo znamenje, če komu *mačka*, zlasti *črna*, *prekriža pot*. V bolgarsščini se to kaže v frazeologemu *mina mu (černa) kotka pbi* v pomenu 'delo mu ne gre'. Pri Nemcih in Poljaki velja to tudi za *zajca*, kot dokazujeta frazeologema: *mir ist ein Hase über den Weg gelaufen* 'danes inam smolo, prepričan sem, da mi ne bo nič uspelo' in *jakby mu zajac droge przebiegł* 'o nekom, ki ima smolo, o nečem usodnem'. *Zajec* v nemškem ljudskem verovanju zlasti pri prvem srečanju zjutraj pomeni nesrečo. Ta predsodek je tako močan, da celo še danes prisili lovce k vrnitvi. Nič drugače tudi ni, če jim v temi *prekriža pot mačka*. V bolgarskem jeziku ponazarjajo podobne predsodke razen pri že omenjeni *mački* tudi še pri *lisici*, *medvedu*, *miši*, *zajcu* frazeologemi: *mina mi lisica pbi*, narečno *mina mi mačka (mečka, miška, zaek) pbi* 'ni mi uspelo doseči tega, kar sem želel, si zamislil, doživel sem neuspeh' (Glej Frazeološki rečnik na bŭlgarskija ezik I, 589-590!). Nasprotno so nekdanj srečanja z bojevitimi živalmi, kot so *medved* (v bolgarsščini ne), *volk*, *merjasec*, pojmovali kot dobro znamenje, npr. bolgarsko narečno *sreštna me vbŭk*, *vbŭk mi prepereči pbtja* 'šlo mi bo, uspešen bom, uspel bom'. Poleg tega sta *mačka* in *zajec* veljala za živali, v kateri se spremenijo čarovnice.

Čisto črna mačka ima čarovno moč. Za reševanje od urokov je treba jesti njeno kožo. Vranica črne mačke ustavlja žensko menstruacijo. Z njeno krvjo se zapisujejo močni uroki. Ima sedem življenj (Podrobneje glej J. Chevalier, A. Gheerbrant,

resnično predmet trgovanja na sejnih, pri katerem je lahko ena od strank ogoljufana, dokazuje tudi hrvaški frazeologem *dati bika za mačka* v pomenu 'narediti neumnost'.¹³

Enak izvir kot *kupiti mačka v žaklju* ima frazeologem *spustiti mačka iz žaklja* v pomenu 'izdati, izblebetati skrivnost', npr.: *Ko se je avtonomna misel še usojala svoje humano udejanjenje, je ravnal manj humano. Čim manj pa so filozofi načeti od filozofije, tem bolj brez zadrege spuščajo mačka iz žaklja, ki ga prominenti tko podobno sojenicam* (T. W. Adorno — B. Debenjak, *Žargon pravičnosti*, 1972, 52). — *Ni bila šala, če je kak oficir obšel normalne kanale in tisku namignil o umazanem perilu v kakem kraju. Užaljeni uradniki so od časopisa zahtevali, naj jim povedo, kdo je izpustil mačko iz žaklja, toda Sunday Express je to zviška odklonil* (P. Brickhill — V. Novak, *Sklati zvezde z neba*, 1978, 229). — *»Opazil sem namreč, gospod Arsch, da ste najavili svoj obisk pri meni izrecno kot župan... Potegnite torej mačka iz vreče* (H. H. Kirst — B. Verbič, 08/15)!« — *»Zdaj pa začniva,« je rekel sturmbannführer Maier, ko so v vinarni Handler nalili šampanjca — Mumm Gordon Rouge. »Zdaj stresiva naposled najine mačke iz vreče. Mi lahko izročite Becka* (H. H. Kirst — S. Škerl, *Upor vojakov*, 1967, 71)?« — Kot je razvidno iz zgledov, je glagol *spustiti* v sestavi dveh frazeologemov nadomeščen z glagoloma *potegniti* in *stresti*. Frazeologemu *spustiti mačka iz žaklja* ustreza v nemščini — *die Katze aus dem Sack lassen*, v angleščini — *to let the cat out of the bag*. *Maček*, skrit v *žaklju*, pomeni tu 'skrbno varovana skrivnost'. Kot je mačku neprijetno v vreči, tako tudi skrivnost komaj čaka, da jo kdo izpusti iz nje.

Glede na ugotovljeno naj bi se torej *vreča* oziroma *žakelj* pokazala kot zelo nezanesljiva pri sklepanju kupčij. Zaradi nekdanje neenotne velikosti najrazličnejših mer nas to niti ne sme preveč čuditi, saj je dovolj, če se nekoliko poglobimo v izvir frazeologemov, ki imajo v svoji sestavi merske izraze, npr. *pehar*, *koš*, *košarica*, *cehta*, *torba* itd.¹⁴ V zvezi z *mačkom* se je v primerjavi z *žakljem* za veliko bolj zanesljivo izkazala *skrinja*. Tako bi vsaj lahko sklepali po slovenskem frazeologemu *imeti mačka v skrinji* 'biti preskrbljen, pridobiti si lepo premoženje'.¹⁵ Drugače je v španskem jeziku, kjer *skrinja* (tj. *arca*) zamenjuje navadno vrečo: *comprar alguno en el arca encerrada* (dobesedno: kupiti kaj v zaprti skrinji) 'kupiti mačka v žaklju' = *comprar gato por liebre* (tj. kupiti mačka za zajca) in *comprar a ciegas* (tj. kupiti na slepo). V španščini je torej zaprta skrinja (tj. *arca encerrada*) pomensko blizu našemu *žaklju*, medtem ko je zaprt maček v španščini prav tako sumljiv, skrivnosten kot v slovenščini: špansko *aquí hay gato encerrado* (dobesedno: tu je zaprt maček) 'tu nekaj ni v redu, za tem tiči nekaj' (prim. slovensko *spustiti mačka iz žaklja* 'izdati, izblebetati skrivnost' ter v *tem grmu tiči zajec* 'tu je jedro problema, bistvo stvari' in nemško *da liegt der Hund begraben!*).

Na slabih mačjih izkušnjah z vrečo¹⁶ temelji slovenska primera *se brani kakor mačka v žakelj*. Zelo izvirno predstavo pa je prenašanje mačka v vreči zbudilo pri Kašubih, in to v frazeologemu *kota*

Rječnik simbola, 375-376!). O tem, koliko življenj ima mačka, so različna mnenja. Angleži npr. menijo, da jih ima devet: *a cat has nine lives* 'mačka je trdoživa'.

¹³ Temu v poljščini ustreza frazeologem, v sestavi katerega je namesto *mačka* (tj. poljsko *kot*) *puran*, in sicer zaradi rime: *oddac byka za indyka* 'opraviti nekoristno zamenjavo, narediti slabo kupčijo'. Pomensko blizu, vendar brez rimane opozicije *velika* : *majhna žival*, je še poljski frazeologem *twój ryk, a mój byk* 'ironično o nekoristni zamenjavi ali o neenakopravni razdelitvi dobička' (Glej S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* 1, 125!).

¹⁴ V zvezi s tem glej moja članka: (O) *pehariti* '(o)goljufati, (pre)varati (s pomočjo peharja)' in *sinonimi*, Jezikoslovni zapiski 1, 1991, 99-111; *Dati košarico, dobiti košarico*, Mohorjevo koledar 1990, 1989, 80-83.

¹⁵ Glej M. Cigale (navedeno delo II, 1331): *Schäffchen*, das, ovčica; *fig* er hat sein Schäffchen geschoren (bei dem Geschäfte), *sebe ni pozabil, spravil je svoj dobiček*; er hat sein Schäffchen im Trocken, aufs Reine gebracht, *ima mačka v skrinji*; *previديل se je, pridobil si je lep denarec in ga sedaj tiho uživa*; ... Slovenska *mačka* tu zamenja nemško *ovčico*, kar je dober dokaz za njeno vrednost. Menjavanje živalskih nazivov v sestavi enakopomenskih frazeologemov pa je pogost in značilen pojav.

¹⁶ Mačka ima zelo dober čut za orientacijo, zato se sama vrne domov, tudi če jo odpeljemo zelo daleč od doma. Da bi onemogočili to orientacijo, so jo po stari kmečki ali trgovski izkušnji dali v vrečo, da se po prodaji ali oddaji ne bi vrnila k lastniku.

nosec v mēhu 'biti noseč (o neporočeni ženski)'.¹⁷ Pomenski prenos od izraza *maček v žaklju* 'nepoznana, skrivnostna, sumljiva stvar' do kašubskega *kot v mēhu* 'bodoči nezakonski otrok, nezaželen in spotakljiv za tradicionalno družbo', je tu več kot očiten. Dandanes v večini evropskih dežel nezakonski otrok ni odvečen in družbeno zaznamovan kot nekdaj, prav tako kot večina naprednih zakonodaj priznava 'nezakonski zvezi moškega in ženske'¹⁸ enake pravice in obveznosti kot 'zakonski zvezi'. Seveda pa pretiravanje v rušenju nekdanjih družbenih vrednot ne prinaša nič dobrega. To bi lahko rekli za vse družbe na svetu, pa tudi za našo, saj sta hlastanje po hitrem in čim večjem dobičku ter težnja po brezobzirnem in dobičkonosnem vladanju uzakonila *prodajanje mačka v žaklju* kot modus vivendi sodobnih ustvarjalcev porabniške družbe in politikov novega kova.

S to ugotovitvijo za zdaj končujem razmišljanje o izviru frazeologema *kupiti mačka v žaklju* (vreči). Ta izvorno splošноеvropski frazeologem je nastal v obdobju, ko si je sicer že več kot pet tisočletij udomačena mačka utirala pot po Evropi in kot redko in verjetno cenjeno trgovsko blago romala v vrečah po evropskih sejnih, prepuščena spretnosti trgovcev in naivnosti kupcev. Kdaj se je frazeologem pojavil na slovenskem ozemlju, ni znano, ker še nimamo zgodovinskih slovarjev. Glede na besedni sestav ter kulturne in zgodovinske okoliščine je verjetno, da smo frazeologem dobili iz nemščine ali z nemškim posredovanjem. Seveda sama navzočnost izvorno tujih sestavin (*žakelj* v slovensčini, *pytel* v češčini ali *džak* v srbsčini) še ne pomeni nujno tujega izvira obravnavanih frazeologemov, nedvomno pa nakazuje pripadnost istemu jezikovnemu in kulturnemu bazenu.

Janez Keber

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana

¹⁷ Glej B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich* II, 218!

¹⁸ Glede na tako zvezo je nastalo v slovenskem in drugih jezikih veliko frazeologemov. Nekatere od njih sem obdelal v članku *Živeti na koruzi* 'živeti skupno življenje moškega in ženske brez zakonske zveze' (Glej Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1991, 61-64!).